

HÜRRİYET, CUMHURİYET, BİRGÜN VE SABAH GAZETELERİNDE GÖBEKLİTEPE HABERLERİNİN SUNUMU ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹

Gurbet ERUL²

ÖZ

Bu çalışmada, Türk yazılı basınında Göbeklitepe haberlerinin hangi temalar çerçevesinde sunulduğu göz önünde bulundurularak arkeoloji haberlerinin nasıl popülerleştirildiğini anlamlandırmak adına gazete haberleri ve köşe yazıları incelenmiştir. Çalışmanın yönteminde tematik metin çözümlemesi uygulanmıştır. Çalışma kapsamında PRNET veri tabanında Göbeklitepe'ye ilişkin tarama yapılmış ve tarama sonucunda haberlerin 2010-2015 yılları arasında yoğunlaştığı görülmüştür. Yaygın basın kuruluşlarından olan ve farklı dünya görüşüne sahip olduğu düşünülen Hürriyet, Cumhuriyet, BirGün ve Sabah gazetelerinde yer alan Göbeklitepe haberleri okunmuştur. Bu okumalar sonucunda 149 haber ve köşe yazısı tespit edilmiştir. Çalışmada; Göbeklitepe'ye ilişkin arkeolojik veri, bilgi, kuram ya da açıklamaları içeren haberler saptanarak Göbeklitepe'nin medya tarafından nasıl temsil edildiği, bu sunuma hangi temaların eşlik ettiği ve hangi anlamların yüklendiği irdelenmiştir. Sonuç olarak "Uygarlığın Beşiği" olarak anılan bir konumda yer alan Göbeklitepe'nin uluslararası basında gündeme gelmesinin ardından ulusal basında da yer almaya başladığı görülmüştür. Bununla birlikte ilgili yıllarda Göbeklitepe haberlerinin hem nicelik hem de nitelik bakımından görece yetersiz olduğu saptanmıştır. Diğer bir anlatımla, içeriklerin önemli bir bölümünde Göbeklitepe ile ilgili bilimsel bilgi ve tartışmalara değinilmemiş, konu yüzeysel bir biçimde ele alınmış ya da sansasyonel bir haber olarak kurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göbeklitepe, Göbeklitepe Haberleri, Arkeoloji Haberleri, Haber Sunumu, Tarih

¹Çalışmanın Özet bölümü 1. Uluslararası Artuklu İktisadi, İdari ve Siyasi Bilimler Kongresinde 20-21 Kasım 2021 yılında yayımlanmıştır.

²Trabzon Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-6285-6096, gurbeterul.ge@gmail.com

Gönderim Tarihi/Received: 2 Mayıs 2023 **Kabul Tarihi/Accepted:** 29 Haziran 2023

DOI: 10.53495/e-kiad.1291184

İN HÜRRİYET, CUMHURİYET, BIRGUN AND SABAH NEWSPAPERS AN EVALUATION ON THE PRESENTATION OF GÖBEKLİ TEPE NEWS

ABSTRACT

In this study, newspaper news and column articles were examined in order to understand how archeology news was popularized by considering which themes Göbeklitepe news was presented in the Turkish print media. Thematic text analysis was applied in the method of the study. Within the scope of the study, Göbeklitepe was scanned in the PRNET database and as a result of the scan, it was seen that the news intensified between 2010 and 2015. Göbeklitepe news was read in Hürriyet, Cumhuriyet, BirGun and Sabah newspapers, which are common press organizations and are considered to have a different worldview. As a result of these readings, 149 news and column articles were identified. In the study, news containing archaeological data, information, theories or explanations related to Göbeklitepe were determined and it was examined how Göbeklitepe was represented by the media, what themes accompanied this presentation and what meanings were attached to it. As a result, it has been seen that Göbeklitepe, which is located in a position called the “Cradle of Civilization”, has started to appear in the national press after it was raised in the international press. However, it has been determined that Göbeklitepe news has been relatively inadequate in terms of both quantity and quality in the relevant years. In other words, in a significant part of the content, scientific information and discussions about Göbeklitepe were not touched upon, the issue was covered superficially or fictionalized as sensational news.

Keywords: Göbeklitepe, Göbeklitepe News, Archeology News, News Presentation, History

Giriş

Bereketli Hilal olarak tanımlanan ve Mısır sınırından başlayarak Basra Körfezi'ne bir hilal şeklinde uzanan bölge, tarımın ve yerleşik yaşamın başladığı yer olması dolayısıyla “uygarlığın beşiği” olarak görülmektedir. Arkeoloji, Antropoloji ve Tarih bilimleri içerisinde yaygın bir biçimde kabul gören bu değerlendirme, geçtiğimiz senelere damgasını vuran yeni keşiflerle teyit edildiği ve günümüzde ortaya çıkarılan yeni buluntularla da bölgenin öneminin yerini koruduğu görünmektedir. Kuşkusuz Bereketli Hilal bölgesindeki bu keşiflerin en önemlisi “Göbeklitepe” olmuştur. Şanlıurfa'nın kuzeydoğusunda bulunan Örencik köyü yakınlarında yer alan Göbeklitepe, mezar taşı bloklarından yapılan mezar kalıntısı olduğu düşünülerek uzun bir süre ihmal edilmiştir. Dolayısıyla Göbeklitepe'nin keşfi ancak 1994 yılında Alman Arkeolog Klaus Schmidt tarafından yapılan yüzey araştırması sonucu mümkün olmuştur. Alanda 1995 yılında başlayan arkeolojik çalışmalarla beraber ortaya çıkarılan T biçimindeki büyük taşların; birer çember oluşturacak şekilde dizildiği, dikilitaşların aralarına küçük taşlarla duvarlar örüldüğü ve T biçimindeki bu megalitik taşların üzerinde ise çok sayıda çeşitli hayvan türlerinin ve soyut cisimlerin motif olarak

kullanıldığı görülmektedir. Göbeklitepe’de yapılan jeomanyetik taramalara göre 20 adet yapı tespit edildiği ve bu yapıların T şeklinde dikili taşlardan oluşan daire formuna sahip olduğu görülmektedir. Günümüze kadar en iyi korunmuş yapılardan biri olan Göbeklitepe’nin ise kullanımının ardından bilinçli olarak gömüldüğü belirtilmektedir. Arkeoloji bilimi açısından alışılmamış yapısal özellikleri ve yoğun sembol kullanımı nedeniyle uygarlık tarihi, dinler tarihi, sınıflı toplum ve hatta mitoloji tartışmalarına konu olan Göbeklitepe, akademik tartışmaların giderek yoğunlaşması ve uluslararası medyanın konuya ilgi göstermesinin ardından ulusal medyada da popüler bir konu haline almıştır. Konuyla ilgili haberler, köşe yazıları, inceleme yazıları, çeviri eserler, belgeseller, dizi ve film gibi ürünler hızlı bir şekilde gündeme getirilmiş ve Göbeklitepe üzerinde bir farkındalık oluşmuştur. Ulusal basının Göbeklitepe’ye karşı önceki zamanlarda fazla ilgili olmadığı ancak 2010-2015 yılları arasında belirgin bir ilgi gösterdiği söylenebilir³.

Bu bağlamda çalışmanın konusunu Türk basınında öne çıkan Cumhuriyet, Birgün, Sabah, Hürriyet gazetelerinin 2010-2015 yılları arasında Göbeklitepe’yi nasıl popülerleştirdiği ve bu popülerleştirme sırasında hangi temalarının kullanıldığı oluşturmaktadır. Dolayısıyla Göbeklitepe haberlerinin ulusal basında ne kadar yer aldığı, bu yer alma biçiminin nasıl niteliksel özelliklere sahip olduğu ve yazılı basın ürünlerinde ele alınırken hangi temaların ağırlıklı olarak kullanıldığı çalışmanın temel problemi olarak konumlandırılmıştır.

Çalışmanın amacını Göbeklitepe haberlerinin sunumunda Türk basının arkeolojinin popülerleştirilmesi açısından nasıl bir rol oynadığını saptamak oluşturmaktadır. Bu doğrultuda arkeolojik veri, bilgi, kuram ya da açıklamaları içeren haberler saptanarak bunların nasıl temsil edildiğini, bu sunuma hangi temaların eşlik ettiğini ve medya tarafından Göbeklitepe’ye hangi anlamların yüklendiğini bulmayı amaçlamıştır. Bunlarla birlikte Türkiye’de arkeolojinin popülerleştirilmesine yönelik çalışmalara katkı sağlanması da çalışmanın bir diğer amacıdır. Göbeklitepe’ye dair bu çalışmanın amaçları doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmıştır:

- 1) Göbeklitepe haberlerinde arkeoloji bilimine ne kadar ve nasıl atıfta bulunulmuştur?
- 2) Arkeoloji biliminin popülerleştirilmesine yönelik bir strateji izlenmiş midir?

³ PRNET’te yapılan tarama sonucunda haber dağılımının 2010-2015 yıllarında yoğunlaştığı görülmektedir.

3) Arkeoloji biliminin kapsamına giren bilgi, veri, açıklama ya da kuramlardan ne ölçüde ve nasıl söz edilmiştir?

4) Arkeoloji biliminin popülerleştirilmesi açısından Göbekli Tepe haberlerine ve köşe yazılarına bir bütün olarak bakıldığında hangi anlamlar öne çıkmaktadır?

Bu çalışma arkeolojinin popülerleştirilmesi ile Arkeoloji haberciliğine yönelik çalışmaların kısıtlı olması nedeniyle önemlidir. Bunun yanında Göbeklitepe gibi dünya kültür mirası listesinde yer alan bir merkezin ulusal basın tarafından nasıl değerlendirildiği ve sunulduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Çalışmanın yöntemi tematik metin çözümlemesidir. Yöntem doğrultusunda PRNET veri tabanı, "Göbeklitepe", "Göbekli Tepe" anahtar kelimeleriyle taranmıştır. Tarama sonucu haberlerin yoğunlaştığı 2010-2015 yılları görülmüştür. Bu nedenle araştırmanın kapsamı söz konusu yıllar ile yaygın basın kuruluşlarıyla sınırlandırılmıştır. Yıllık olarak listelenen haberler ve köşe yazılarına tematik metin çözümlemesi uygulanmıştır. Çalışmada elde edilen veriler metinlerin yayımlandığı Cumhuriyet, Hürriyet, BirGün ve Sabah gazeteleri ve 2010-2015 yılları tarih aralığıyla sınırlıdır. Çalışmada reklamlar ya da ilan metinlerinin kapsam dışında bırakılması da çalışmanın bir diğer sınırlılığını oluşturmaktadır.

Arkeoloji Açısından Göbeklitepe

Tarımın, yerleşik hayatın ve uygarlığın başladığı yer olarak bilinen ve bugünkü Mısır sınırından başlayarak Basra Körfezi'ne bir hilal şeklinde uzanan Bereketli Hilal⁴, insanlık tarihinde son derece önemli yer tutmaktadır (Ötümlü, 2006, s. 1). Söz konusu coğrafyada, avcı-toplayıcı toplulukların buğdayı evcilleştirmesiyle beraber tarımın başladığı ve zaman içinde

⁴ Bölgenin iklimsel ve coğrafi şartlarının etkileri zaman içinde yiyecek üretimine geçilmesini sağlamıştır. Tarımla birlikte karmaşık toplumsal örgütlenmelerin boy göstermesi, toplumsal örgütlenmeler ise beraberinde daha karmaşık ve sınıfsal toplumların oluşmasını sağlayarak ilk devletlerin temellerinin atılması ve son olarak savaş arabaları ve savaş tekniklerinin geliştirilmesi görülmektedir. Bereketli Hilal, insanlık tarihinin modern yaşama ulaşmasında öncü bölgeler arasında yerini almaktadır (Ötümlü, 2006, s. 9).

artı ürünün⁵ ortaya çıktığı düşünülmektedir. Ayrıca giderek karmaşıklaşan topluluklarla birlikte iş bölümü olgusu da ortaya çıkmıştır. Toplayıcılıktan üreticiliğe geçişi ifade eden bu döneme arkeolog Gordon Childe “Neolitik Devrim” adını vermektedir. Neolitik devrimin önemli merkezlerinden biri de günümüzde Türkiye’nin güneydoğusunda yer alan Diyarbakır, Mardin, Urfa ve Harran ovasının da içinde bulunduğu Yukarı Mezopotamya’dır. Nitekim Yukarı Mezopotamya son yıllarda ortaya çıkarılan buluntular ile insanlık tarihine ilişkin bilgilerin sorgulanmasına neden olmaktadır. Mezopotamya’da yer alan ve insanlık tarihine değişik boyut kazandıran bu keşiflerden kuşkusuz ki en popülerleri Göbeklitepe’dir.

“Göbeklitepe, Şanlıurfa ilinin 15 kilometre kuzeydoğusunda” (Notroff, Köksal-Schmidt ve diğerleri, s. 54), Örencik köyü yakınlarında yer almaktadır. Göbeklitepe, ilk defa 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversiteleri “Güneydoğu Anadolu Bölgeleri Araştırma Karma Projeleri” kapsamında yapılan yüzey araştırmaları ile tespit edilmiştir (Sümer, 2007, s. 268). Bu dönemde tespit edilmesine rağmen büyük kireç taşı bloklarından yapılmış mezar kalıntısı olduğu düşünüldüğünden hiçbir çalışma yapılmamıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’e (MÖ 10.500-MÖ 7200) ait olan ve uzunca bir süre göz ardı edilen Göbeklitepe’nin keşfi 1994 yılında Alman arkeolog Klaus Schmidt tarafından yapılmıştır. 1995 yılında da İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü ve Şanlıurfa Müzesi önderliğinde, Almanya Heidelberg Üniversitesi Tarih Öncesi Enstitüsü’nün ortak projesi kapsamında arkeolojik kazı çalışmalarına başlanılmış ve günümüzde de arkeolojik kazı çalışmaları devam etmektedir. Göbeklitepe’deki yapılarda T biçimindeki büyük taşların, birer çember oluşturacak şekilde dizildiği ve dikilitaşların aralarına küçük taşlarla duvarlar örüldüğü görülmektedir. Jeomanyetik ve jeoradar yöntemleriyle yuvarlak ya da oval planlı yapılardan 20’ye yakın tespit edilmiş, bunlardan 8 tanesi kazıyla ortaya çıkarılmıştır (Başgelen, 2015, s. 36). Bozbey (2016), Göbeklitepe’nin şu ana kadar tespit edilen 20 adet özel yapıdan oluşan bir ‘tapınak kompleksi’ olduğunu ifade ederken diğer neolitik yerleşim yerlerinden farklı olduğunu vurgulamaktadır. Çemberlerin merkezindeyse diğer dikiliaşlardan daha büyük iki tane dikilitaş yer almaktadır. Dikilitaşların üzerlerinde kabartma tekniğinde yapılan hayvan motifleri ve çeşitli soyut semboller görülmektedir (Başgelen, 2015, s.37). Schmidt (2007, s. 132) çalışmasında yapıların üzerinin kullanım süresi geçtikten sonra bilinçli olarak kapatıldığını ve

⁵ Artı ürün, gerekli-zorunlu olandan daha fazlasının üretilmesi anlamındadır. Artı ürünün ortaya çıkmasıyla oluşan işbölümü, belli bir zaman zarfında bugün adına uygarlık dediğimiz yapının gelişmesini sağladığı gibi; diğer yandan, toplumsal hiyerarşi ve eşitsizliklerin de belirleyicisi olmuştur.

bu doldurma işleminin yumruk büyüklüğündeki kireçtaşı parçalarından ve küçük çakmaktaşı parçalarından oluştuğunu ifade etmektedir. Göbeklitepe'nin keşfinden önce T biçimli dikilitaşlara Nevali Çori kazılarında rastlanmaktadır. MÖ 8500 ile 7660 arasına tarihlenen Nevali Çori, Yakınoğu Neolitik Dönem'ini büyük oranda değiştirdiği görülmektedir. Schmidt (2007, s. 21), Göbeklitepe'de de T biçimli dikilitaşlarla ilk karşılaştığında Nevali Çori'deki T biçimli taşları anımsamaktadır. Yukarı Mezopotamya'nın bilinen ilk Neolitik yerleşmeleriyle yapılan karşılaştırmada, Schmidt (2007, s. 107) Göbeklitepe'de o zamana kadar hiçbir yerde rastlanmayan, hatta Nevali Çori'de bile olmayan yoğunlukta, ritüel buluntularla karşılaşıldığını söylemektedir. Bu dikilitaşlar için antropomorf⁶ yorumu yapılmış ve stilize edilmiş insanları betimlediği yorumu arkeologlara "ön ve arka", "karın ve sırt", "sol ve sağ yan" dan benzeri tarif yapma imkânı vermektedir (Schmidt, 2007, s. 116). Nevali Çori'nin yanı sıra yine Şanlıurfa sınırları içinde kazı çalışması gerçekleşen; Karahan Tepe, Yeni Mahalle Harbetsuvan ve sadece yüzey araştırması yapılan; Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Taşlı Tepe, Ayanlar Höyük, Kurt Tepe'de de T biçimli dikilitaşlara rastlandığı görülmektedir.

Ayrıca Schmidt (2007, s.77) ifadelerine göre Göbeklitepe'nin çukur yüzeylerinde daha önce Çayönü ve Nevali Çori'de görülen ve daha çok ritüel alanlarında kullanıldığı bilinen *terrazzo*⁷ zemine rastlanılmıştır. "Terrazzo taban yapısı su geçirmeme ve pürüzsüz olması sebebiyle genellikle dini yapılarda rastlanılan mimari bir özelliktir. Sıvı geçirmeme özelliği dolayısıyla, bu mekanlar da kurban sunaklarının olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir" (Toprak, 2019, s. 171-172). Çayönü ve Nevali Çori'de sadece bir binada görülen terrazzo zemin ve orthostatlar, Göbeklitepe'de daha yaygın halde bulunmaktadır. Göbeklitepe'de yoğun bir şekilde görülen terrazzo taban ve orthostatlar için yapımı bakımından zor olduğunu dile getiren Schmidt (2007, s. 108), zorluğuna rağmen Göbeklitepe'nin ustaları için "normal bir iş'idi" ifadelerini kullanmıştır. Bununla beraber T biçimli kireçtaşından yapılmış devasa taşların üzerinde de farklı hayvan figürleri görülmektedir. Göbeklitepe'deki taşlar üzerindeki yer alan kabartmalarda yılan, yaban domuzu, tilki, boğa, çeşitli kuş türleri, örümcek gibi figürler işlenmiştir. Bu hayvan motifleri genel olarak ereksiyon halinde ya da saldırıya hazır vaziyette gösterilmektedir. Schmidt'e göre (2007, s. 131-144), Göbeklitepe'nin "sürüngenleri"

⁶ İnsan biçimli (Schmidt, 2007, s. 116)

⁷ Yakılıp ezilmiş kireçle kil karışımından yapılmıştır ve toprak boyayla kırmızıya boyanmış, sert, cilalı bir yüzeye sahiptir (Collins, 2014, s. 39).

sıçramaya hazır ve sinik halde duruyor izlenimi vermekle birlikte bu taşlarda resmedilen hayvan motiflerinin saldırgan vaziyette gösterilmesi üzerine ise kötülüklerden ve tehlikelerden koruyucu bir görev yüklendiğidir. Göbeklitepe'yi diğer Neolitik yerleşimlerinden ayıran etkenlerden birinin de kadını betimleyen resimlerin veya kilden figürinlerin olmamasıdır. Schmidt'e göre (2007, s. 123), doğurganlığı, bereketi simgeleyen kil figürinlerin ve dişisel nesnelere olmaları yaşam ile birleştirilirse Göbeklitepe'de bu sembollerin olmaması ölümü çağrıştırıyor olabilmektedir. Ustaca işlenmiş olan bu taşların neyi simgelediği günümüzde de netlik kazanmış değildir.

Yoğun bir buluntu grubuna sahip anıtsal mimari özelliği taşıyan Göbeklitepe'de yer alan megalitik T biçimli blokların ve üzerinde bulunan figürlerin neyi simgelediğine dair net bir yanıtın olmamasıyla beraber Göbeklitepe'yi kimlerin yaptığını ve ne amaçla kullanıldığına dair de bilim insanları tarafından birçok tartışma gündeme getirilmektedir. Göbeklitepe'ye 12 bin yıl önceye ait olması ve henüz cevap bulunamamış özelliklerinden dolayı yapay bir gizlilik yüklenmektedir. Özdoğan (2015, s. 40), yalnızca bilim ile metafiziğin birbirine karışmakla kalmadığını, bilinçli ya da bilinçsiz olarak yapılan kurgusal saptamalar, toplumda Göbeklitepe'ye yönelik algı yanılsamalarına neden olduğunu ifade etmektedir. Özdoğan (2015, s.40) ifadelerinde belirttiği üzere Göbeklitepe hakkında kutsal kitaplarda söz edilen Cennetin Kapısı olmasından uzaydan gelenlerin merkezi olmasına kadar farklı tartışmalar ortaya atılmaktadır.

Göbeklitepe Hakkında Ortaya Çıkan Tartışmalar

Hem insanlık tarihi hem de dinler tarihi açısından büyük öneme sahip olan yapının keşfi bilim insanlarında büyük heyecan uyandırmakla birlikte birçok soruyu da akıllara getirmektedir. Diğer buluntu yerlerine kıyasla daha görkemli ve daha iyi korunmuş şekilde bulunması ile öne çıkan Göbeklitepe'de kült yapılarının şimdiye kadar diğer yerleşmelerde görülenlerden sayıca daha fazla ve büyük olması nedeniyle farklı inanç merkezi olup olmadığına dair tartışmalar ortaya çıkmıştır. "Bu anıtsal mimariyi kim ve neden yaptı", "Uygarlığın başlangıcı inançla mı yoksa tarımla mı başladı" ve "Göbeklitepe ne amaçla yapıldı niçin kullanılmıştı?" gibi soruların günümüzde de cevabı aranmakla beraber bilim insanları tarafından farklı görüşler gündeme getirilmektedir.

Dünyanın bilinen en eski anıtsal mimari örneği, “Yaklaşık 200-300 metre yüksekliğinde ve kireçtaşı kayalıklardan oluşan bir höyüğün üzerine inşa edilen megalitik daire formundaki yapı, Harran Ovası’na hâkim bir konumda bulunmaktadır” (Kurt ve Göler, 2017, s. 1111). “Düz kireçtaşı platodan yukarıya doğru yükselen bu höyük, bir göbeğe benzediği için Göbeklitepe olarak adlandırılmıştır” (Kurt ve Göler, 2017, s. 1111). Karın bölgesinde göbeğe benzer çıkıntının oluşması embriyonun oluşumunu gösterdiği gibi tanrının da bir embriyoya benzetilen dünyayı göbeğinden başlayarak yarattığına inanılırdı (Göler, 2016, s. 38). Bu bağlamda da Göbeklitepe’nin coğrafi özelliklerine de bakılarak farklı yorumlar karşımıza çıkmaktadır. Luckert’in (2019, s. 73) iddiasına göre T şeklindeki dikilitaşlar kireçtaşından fallusları temsil etmekle beraber toprak anayı dölleme töreni olarak konumlandırılmış ve giderek büyüyen Göbeklitepe’de toprak ananın hamileliğini işaret etmektedir. Ayrıca Mancı’ya göre (2021, s. 281) Göbeklitepe’nin daire formunda oluşan mimarisi sebebiyle de sonsuzluğu, bütünlüğü ve evreni simgelediği aktarılmaktadır. Bu açıdan önemli bir yere sahip Göbeklitepe’de yer alan dikili taş üzerinde yer alan çeşitli hayvan motifleri ve soyut sembollerin ne anlama geldiği de netlik kazanamayan bir konuyu oluşturmaktadır. Luckert’e göre (2019, s. 42), Göbeklitepe’deki kireçtaşından yontulmuş dikilitaşların üzerindeki kabartmalardan bir şeyler anlayabilmemiz için o heykeltıraşların kültürel ve dini arka planlarını anlamamız gerekmektedir. “Bu dikili taşların tanrıları, ataları veya ruhları sembolize ettiği yönünde yorumlar yapılmasına rağmen, söz konusu tapınak olduğu için bu taşların tanrıları sembolize ettiği görüşü daha uygun görülmektedir” (Kurt ve Göler, 2017, s. 1116).

Tartışmalar arasında önemli yere sahip olan ve senelerdir kabul gören tanımla birlikte uygarlığın başladığına dair teorinin yeniden gözden geçirilmesine neden olmuş ve tapınak merkezli kent oluşumunun olduğu iddia edilmektedir. “İlk önce tapınak oluşmuştur sonra kent” cümlesi bu süreç için uygun bir tanımlama olarak görülür” (Dietrich, Köksal- Schmidt ve diğerleri, 2012, s. 68). Ayrıca Göbeklitepe sadece bir dini tapınım yerini mi oluşturmaktaydı yoksa toplantı veya festivallerin yapıldığı bir mimari yapı mıydı sorularını akla getirmektedir. Özdoğan (2015, s. 40) tarafından da ifade edildiği üzere Cennetin kapısı olduğundan uzaydan gelenlerin merkezi olmasına kadar çeşitli teorilerin ortaya atıldığı görülmektedir.

Göbeklitepe hakkında ortaya atılan teorilerden birini “Aden Bahçesi” olduğu düşüncesi oluşturmaktadır. Dünya tarihi açısından önemli yere sahip Göbeklitepe,

Almanya'nın önde gelen dergilerinden olan Der Spiegel'in 23. Sayısında Tevrat'ta geçen kayıp Aden Bahçesi olacağına dair ifade edilmiştir (Kurt ve Göler, 2017, s. 1127). Kutsal metinde bahsi geçen Fırat ve Dicle nehirlerinden söz edilmesi, Göbeklitepe'nin yakınında bulunan Karacadağ'ın eteklerinde buğday ekimine rastlanması, Nuh tufanı ile ilişkilendirilen Ararat Dağı'nın bölgede bulunması gibi benzerliklerden hareketle Göbeklitepe'nin Aden Bahçesi olduğu fikri işlenmiştir (Toprak, 2019, s. 190-191).

Göbeklitepe için ortaya atılan yorumlardan bir diğeri de "Gözlemevi" olarak kullanıldığına dairdir. Ay, Güneş ve yıldızlarla bir şekilde ilişkili olabileceği veya tapınakların bu gök cisimlerinin hareketlerini ve konumlarını ölçmek için kullanılabileceği varsayımı gerçekçi bir varsayımdır (Etlı, 2014, s. 26-35). Yuvarlak forma sahip olması sebebiyle gözlemevi olacağı şüphesi gündeme gelmesine neden olmaktadır.

Göbeklitepe'de betimlenen hayvan figürlerinin ve sembollerinin gök olaylarını temsil ettiği düşünülürken Toprak (2016, s. 183) ifadelerinde Sirius yıldızları ile ilişkili olarak tasarlandığı ve burada bulunan 12 dikilitaşın 12 ayı ve yıldızları temsil ettiğine yer vermektedir. Ancak ortaya atılan teorilerin hiçbiri bir gözlemevi olduğunu göstermediği gibi tapınakların sadece gök cisimlerini gözlemlemek amacıyla yapılmadığı tahmin edilmektedir. Her ne kadar tapınakların bu gök cisimlerinin hareketlerini ve konumlarını ölçmek için kullanılabileceği varsayımları güçlü bir ihtimal olsa da Göbeklitepe'nin bir gözlemevi olduğu düşüncesi de ispatlanmamaktadır.

Göbeklitepe'nin kâşifi Klaus Schmidt'in ortaya attığı fikirlerden biri de Göbeklitepe'nin "Şaman ayinlerinin gerçekleştiği bir tapınak" olabileceğidir. Collins (2016, s. 20)'de Schmidt'i destekler nitelikte, her yapının ve yontulmuş taşların görünmeyen dünyayla şaman temelli etkileşim yoluyla kozmik düzeni koruma amacıyla inşa edildiğini iddia etmektedir. Göbeklitepe'nin T formunda pek çok dikilitaştan ibaret olmasından kaynaklı olarak H şeklinin de uç uca birleşmiş T şekli olduğu fikri gündeme gelmekle birlikte H şeklinin T formlu yapıların aynadaki yansıması olduğuna dair iddialar yer almaktadır. Göbeklitepe'de taşlarda yer alan hayvan motiflerinin şaman unsurlarına benzerliği üzerinden yola çıkılmış olsa da bu görüş ispatlanmamaktadır.

Göbeklitepe'nin tapınak olduğuna dair görüşler yoğunlukta yer almaktadır. Göbeklitepe'nin tapınak olduğu görüşünü ileri süren Schmidt (2007, s. 216), "Avcı toplayıcılar yalnızca tapınağın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla tarım hayatına başlayıp yerleşik düzene

geçtilerse bu Paleolitik döneminin bütünüyle dinsel gerekçelerle sona ermesi demek” hayvanları ve bitkileri ehliştirmemizi sağlayan belki de bu düşünce yapısının oluşması olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca diğer yaşam alanları bulunan Neolitik yerleşimleri⁸ ile yapılan karşılaştırmada Göbeklitepe’nin etrafında bulunan Nevali Çori ve diğer bazı Neolitik toplumlar tarafından hac yeri, ritüel alan veya tapınma alanı olarak kabul edildiği fikrini güçlü bir şekilde akla getirmektedir (Toprak, 2016, s. 206). Göbeklitepe’nin dikili taşlardan oluşan dairesel yapıları ve yerleşim yerlerinden uzak bir tepede yer alması tapınak olduğuna dair görüşü güçlendirmektedir.

Medeniyetin başlaması ile ilgili dünya çapında bilinen tezlerin yeniden sorgulanmasına sebep olan Göbeklitepe, ortaya çıkan eşsiz buluntularıyla da popüler kültürde yerini almaktadır. 2018 yılında UNESCO Dünya Mirası listesinde yerini alması ve 2019 yılı Cumhurbaşkanlığı tarafından “Göbeklitepe Yılı” ilan edilmesi ile de gündemdeki yerini korumaktadır. Tartışma programlarında çeşitli sebeplerle gündemde de olmasının yanında yazılı eserlerde, sergilerde, dizi ve filmlerde⁹ de gizemli yönleriyle popüler kültür tarafından da kullanılan bir ürün haline gelmesiyle dikkat çektiği görünmektedir.

Göbeklitepe Haberlerinin Çözümlemesinin Bulgular Ve Yorumları

Bu çalışmada 2010-2015 yılları arasında ulusal düzeyde yaygın ve farklı dünya görüşüne sahip olduğu düşünülen gazetelerde yer alan Göbeklitepe haberleri ele alınmıştır. Arkeolojinin popülerleştirilmesi açısından Göbeklitepe haberlerinde öne çıkan unsurların tarandığı çalışmada “Göbekli Tepe” ve “Göbeklitepe” anahtar kelimesi ile yapılan tarama sonucunda 149 haber ve köşe yazısına ulaşılmıştır. İlgili haberler ilk etapta arkeolojik bilgi ve açıklamaların yer alıp almamasına göre sınıflandırılmıştır; arkeolojik bilgi ve açıklamaların yer almadığı içerikler çözümlemenin dışında tutulmuştur. Arkeolojik bilgi ve açıklamaları içeren haberlerin iki temel tematik başlık altında sınıflandırılabilceği görülmüştür. Bunlardan ilki Göbeklitepe ile dinin doğuşu arasında bağ kuran içeriklerden oluşurken ikincisi neolitik devrim ile bağ kurmaktadır.

⁸ Nevali Çori, Çayönü, Sefer Tepe, Karahan ve Körtik Tepe (Toprak, 2016, s. 227-228).

⁹ Netflix’de 27 Aralık 2018 tarihinde başlayan Atiye dizisinin çekimleri Göbekli Tepe’de yapılmış ve 190 ülkede yayınlanmıştır (Yağmurlu, 2020: s. 57).

Dinin Doğuşu: Göbeklitepe

İnsanlık tarihinin yeniden sorgulanması bakımından önemli bir yere sahip olan Göbeklitepe'nin ortaya çıkan buluntu gruplarıyla arkeoloji açısından ele alındığı ve hakkında öne sürülen teoriler üzerinde haberlerde ve köşe yazılarında yer aldığı görülmektedir. 2010-2015 yıllarında yayımlanan haberler ve köşe yazıları "Dinin Doğuşu"na ilişkin tema çerçevesinde oluşturularak popülerleştirildiği söylenebilir.

BirGün gazetesinin 19.05.2010 tarihindeki "Dünyanın İlk Tapınağı Göbekli Tepe'de mi?" başlığı ile verdiği haberde bölge dünyanın ilk kutsal yeri olarak tanımlanırken tarihsel olarak kazı çalışmalarından da bahsedilmektedir. Klaus Schmidt'in de ifadelerine yer verilen haber din olgusu çerçevesinde popülerleştirilmiştir (2010, s. 16).

"Şanlıurfa Göbekli Tepe'deki araştırmaları sürdüren bilim insanlarına göre bölge dünyanın ilk kutsal yeri. "İnsanlar ilk nasıl ibadet etti? Dini törenler nasıl ortaya çıktı" gibi soruların yanıtlarını arayan uzmanlar tarafından bölgede 1995 yılında başlayan kazılarda çok önemli bulgular elde edildi. Günümüze kadar yapılan kazılar sonucunda Göbekli Tepe'nin Neolitik Çağ yerleşimi olduğu anlaşıldı. Tarihi İÖ. 11 bin yıllarına uzanan Neolitik Çağ'dan kalma, tapınma amaçlı törensel alanlara ait mimari kalıntılar, dikili taşlar ve üzerinde kabartmalı yabani hayvan ve bitki figürlerinin bulunduğu taşlar gün yüzüne çıkartıldı. Bölgenin önemi ise gün yüzüne çıkartılan en büyük tapınma alanını barındırması olarak açıklanıyor."

BirGün gazetesi (2013, s. 12), "Tarihi Yeniden Yazan: Göbekli Tepe" başlığı ile yapılan arkeolojik çalışmalar hakkında da bilgi verilen haberde "Yapılan çalışmalar, bu yapıların yerleşim için kullanılmadığını gösterir. Bugün sadece 6 tanesi gün ışığına çıkarılmış, üstü açık yapılardan 20 tane olduğu düşünülüyor. Yine yürütülen çalışmalar, bu yapıların dini amaçla kullanıldığını gösteriyor" ifadeleriyle yerleşik hayattan önce oluşturulduğuna dair vurgu yapılırken bu yapıların dini amaçla kullanıldığına değinilmiştir.

Hürriyet gazetesi yazarı Mehmet Y. Yılmaz 15.07.2011 tarihli köşe yazısında "Din Ne Zaman Nerede Doğdu?" başlığı altında öncelikli olarak uzun yıllar boyunca tek gerçek kabul edilen Childe'in "Neolitik Devrim" kavramından bahsetmiştir. Yılmaz, Neolitik Devrim kavramını "Anlık bir değişimle insan tarımı keşfetti, bunu sürdürebilmek için köy yerleşimine geçti ve ardından kalabalıklaşan yerleşim yerlerinde uygarlığın en önemli iki unsuru olan din ve siyaset gelişti" şeklinde tanımlamıştır. Ancak Yılmaz (2011, s. 16), Klaus Schmidt'in

Göbeklitepe'yi keşfedip kazmaya başlamasının ardından bu durumun değiştiğini vurguladığı yazısını din olgusunu öne çıkararak ele alıp popülerleştirdiği söylenebilir .

“17 yıldır orada kazı yapıyor ve bulduğu şey şu: İnsanlar, avcı-toplayıcı dönemlerinde dini keşfetmişlerdi. Uygarlığın, çevresel etkilerden daha çok insanın zihninin bir ürünü olduğunu gösteren bir bulgu bu! Göbekli Tepe'deki bulgular ile ilgili haberi geçtiğimiz ayki National Geographic'de okudum. İnsan yapısı ilk tapınağın fotoğraflarını da orada gördüm. Dev kayalarla yapılmış bir tapınak var ve civarında bir yerleşim olduğuna ilişkin ize de rastlanmamış.”

Sabah gazetesinde “Bak Şu Göbekli'nin Yaptığına” başlığıyla 13.01.2013 tarihinde yazmış olduğu yazısında da National Geographic dergisinde “Dinin Doğuşu” olarak yayınlanmasını aktaran Aköz (2013, s. 6), Göbeklitepe'ye şu şekilde yer vermiştir.

“Klaus Schmidt ve arkadaşları ise Göbekli Tepe'de dünyanın bilinen en eski tapınağını gün yüzüne çıkardı. Dairesel olarak yerleştirilmiş... Üzerleri hayvan ve bitki kabartmalarıyla süslü... “T” biçimindeki sütunlar 11 bin 600 yıllık. En uzununu beş metre ve 16 ton ağırlığında olan sütunlar, tekerleğin henüz keşfedilmediği bir dönemde uzaklardan taşınmıştı. Üstelik Schmidt'in kazıları, tapınağın çevresinde bir yerleşim olmadığını gösteriyordu. Demek ki insanlar sadece bu yapı için bir araya gelmişti.”

Göbeklitepe'nin, ulusal basından önce uluslararası basında büyük ses getirdiği görülmektedir. Ulusal basın ise uluslararası yayınlarda yapılan haberleri ele alarak Göbeklitepe'yi gündemine getirmektedir. Ulusal basının, kendi topraklarında bulunan ve dünya tarihi açısından önemli bir konuma sahip olan Göbeklitepe hakkındaki bilgileri uluslararası yayınlardaki bilgileri kullanarak popülerleştirdiği görülmektedir. Dünyanın bilinen en eski tapınağının etrafında yerleşim yeri bulunmaması üzerine insanların burayı dini ritüelleri gerçekleştirmek için veya çeşitli festivaller için kullandığı düşünülmektedir. Haberlerde ise daha çok dini tapınım yeri olduğu görüşü öne çıkarılırken ne çeşit ritüellerin yapıldığına ve nasıl bir dine sahip olduğuna dair herhangi bir konuya değinilmediği görülmektedir. “Peygamberler Şehri” olarak nitelendirilen Şanlıurfa'da Göbeklitepe'nin de bulunması ile sadece ‘din’ olgusu çerçevesinde ele aldığı görülmektedir.

Sabah gazetesi 27.11.2013 tarihli “Tarih Yeniden Yazılıyor” başlığı ile Ardıç (2013, s. 3), ‘prehistorya bilimi altüst oldu’ ifadesine yer verdiği yazısında avcı-toplayıcı toplulukların ortaya çıkardığı bu anısal mimariyi din olgusu öne çıkarılarak uygarlık tarihi teması açısından popülerleştirerek önemine değinmiştir.

(...)Alman Profesör Klaus Schmidt bu höyüğü kazdı ve prehistorya bilimi altüst oldu. Çünkü üzerinde, hem de temiz işlenmiş çeşitli hayvan ve bitki kabartmaları olan taşlar, milattan önce 8 bin yılını gösteriyordu! Bir görüşe göre 11 bin yılına kadar da gidiyordu.8 bin... Yani yazının icadına daha 5 bin yıl var... Eksi 8 bin yılında hesapça insanlık daha "neolitik" yani cilalı taş devrini yaşıyor... Daha tarım da bilmiyorlar, avcılık ve toplayıcılıkla geçiniyorlar. Bunun yanlış olduğu anlaşıldı. Göbeklitepe, bir "kült" yani tapınma, yani ayin merkeziydi. Şu anda "dünyanın bilinen en eski tapınağı" olma niteliğini taşıyor. Kazılar da seksen yıl daha sürecekti. Demek ki uygarlık sanıldığından çok daha eskiydi. Ağaçtan ceviz toplayıp yediklerini ve dunsuz yattıklarını sandığımız atalarımız, günümüzden on bin yıl önce "inşaat" yapabiliyorlardı."

Sabah gazetesi 21.11.2013 tarihli haber "Göbeklitepe'de 6 Tapınak Daha" başlığı ile Erhan Öztürk iki yılda bulunan 6 tapınak, uygarlık tarihini yeniden yazdıracak bulgulara sahip olması açısından gündeme getirilmiştir. Öztürk (2013, s. 2), "Göbeklitepe'de arkeologları ve tarihçileri hayrete düşüren, tarihin yeniden yazılmasını gerektiren nokta ise henüz yerleşik olmayan insanların, tapınma ihtiyacı duyması ve tapınaklar inşa etmesi" ifadeleriyle dini olgu çerçevesinde popülerleştirdiği söylenebilir.

Bu bağlamda bakıldığı zaman Hürriyet gazetesi 30.07.2014 tarihinde "İnancın Kara Deliği" başlığını vermiş olduğu yazısında Özkök (2014, s. 14), Göbeklitepe'ye dair soruları gündeme getirmiş ve din olgusunu öne çıkararak popülerleştirmektedir.

"Göbeklitepe'de ulaşılan bilgiler, insanlığın daha yerleşik döneme geçmeden, dinlerin ve inançların ortaya çıktığını gösteriyordu. Göbeklitepe'deki ağaç, artık bize hiç bilmediğimiz bir hikayeyi anlatmaya başlamıştı. Bu kazılar bize, insanlığın ve inançlarının tarihinin hiç de bize anlatıldığı gibi olmayabileceğini söylüyordu. Acaba "inancın kara deliği" o ağacın altında mı başlıyordu?.. İnanç ve inanış tarihi acaba orada yeniden mi yazılacaktı?.. (...) Artık emindi... Bu kozmik daireler ve onun etrafında saf tutmuş taşın insan tasvirleri, bize açıkça şu mesajı veriyordu: Burası bir ayin yeri... Ama etrafında insanların yaşadığına dair hiçbir belirti bulunmadığına göre, burada kim ayin yapıyordu... İşte ilk defa o an düşündü.. Acaba burası bir hac merkezi miydi..."

Yine bu açıdan bakıldığı zaman Sabah gazetesinde 04.01.2010 tarihinde Donat'a (2010, s. 21) ait köşe yazısında Klaus Schmidt'in Göbeklitepe hakkındaki Mezopotamya'daki ilk şehirlerden 5 bin yıl daha eski ve İngiltere'deki Stonehenge anıtlarından 7 bin yıl daha yaşlı olduğuna dair ifadelerinin ardından Donat (2010, s. 21); "Şanlıurfa "dinler tarihinin başladığı

yer.” ama bu tarihin “12 bin yıl geriye uzandığı” bilinmiyordu. Bilim adamlarının “Göbekli Tepe, arkeoloji dünyasına bir bomba gibi düştü” demeleri de bundan.” ifadeleriyle dinin doğuşu bakımında gerçekleştirdiği etkiye değinmiştir.

Medeniyetin Beşiği: Göbeklitepe

BirGün gazetesi 26.07.2014 tarihli “Tanrının Doğuşu İnsanın Sonu” başlıklı yazısıyla Duru (2014, s. 6), önceden insanlık tarafından kabul gören düşüncenin yerleşik yaşama geçişin besin üretimiyle ilişkili olduğu yönünde ve sadece arkeologlar için değil birçok siyasi teorisyen için inancın artan üretimin kontrolü için kullanılan bir araç olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Ancak Duru, Fransız araştırmacı Cauvin’e göre MÖ 9700’lerdeki sosyo-kültürel dönüşümün, inanç sistemlerinin ve tarımın ortaya çıkmasının en önemli sebebi olduğunu söylediğine değinerek Göbeklitepe’nin bu konudaki önemini vurgulayarak uygarlık tarihi teması çerçevesinde popülerleştirildiği görülmektedir (Duru, 2014, s. 6).

“Cauvin haklıydı, topluluklar yabancı dünyayla insan arasındaki ilişkiden bir tür kozmos, dil ve hikaye yaratmıştı. Üst Paleolitik’ten itibaren farklı avcı toplayıcı grupların birbirlerine ilişkin yenededikleri merakları nedeniyle başlayan bir araya gelme pratikleri Göbekli Tepe’de doruğa ulaşmıştı. Topluluklar bir araya geldikçe birbirlerine benzemeye başladılar, benzerlikler zaman içinde yerini rekabete bıraktı. (...) Tanrılara daha yakın olma, daha mükemmelini inşa etmek adına yükselen anıtsal rekabet Göbeklitepe’deki ihtişamın nedenlerinden biri olsa gerek. Urfa ve civarındaki bu durum, günümüzden 11 bin yıl önce, henüz Habil ve Kabil ortalarında yokken, farklı avcı-toplayıcılar tarafından, sadece inanç merkezi olarak değil, panayır, şölen alanı olarak kullanıldığı, soyut ve somut her türlü ortaklaşmanın, bilgi paylaşımının ve değiş tokuşun bölgenin cazibesini güncel kıldığını gösteriyor.”

Tapınakların yüksek yapının amaçlarından birini de tanrularına daha yakın olma isteği oluşturmaktadır. Yılmaz (2019, s. 10)’a göre de çoğu tapınakların hakim konumda olduğu ve bölgedeki en yüksek yere yapıldığı görünmektedir. Göbeklitepe’nin yapımında alttaki tabaka ile dolgu tabakası arasında 2 bin yıllık bir fark olduğu bilinmekle birlikte Schmidt (2007, s. 111)’e göre yapım aşamasında büyük insan gruplarının yer aldığı ve organize edebilecek bir toplum tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu aradaki farkta göz önüne alındığı zaman bu süreçte farklı avcı-toplayıcı toplulukların inşayı devam ettirdiği ve kullandığı görünmektedir. Buradaki faaliyetlere bakıldığı zaman da ‘iş bölümü’ teriminin bu zamanlarda varlığını

göstermeye başladığı söylenmektedir. Kompleks bir yapıya sahip olan Göbeklitepe’de Dietrich, Köksal-Schmidt ve diğerleri (2012, s.62)’e göre de sadece inanç merkezi olarak değil, festival alanı olarak da kullanıldığı, soyut ve somut her türlü ortaklaşmanın, bilgi paylaşımının ve değiş tokuşun bölgenin cazibesini güncel kıldığını gösterdiği söylenebilir.

Sabah gazetesinde 04.01.2010 tarihinde Yavuz Donat’a ait köşe yazısında dünya basınının ‘bildiğimiz tüm gerçekleri sarsacak bir arkeoloji depremi’ olarak duyurduğu Göbeklitepe’yi uygarlığın doğuşu çerçevesinde ele almaktadır. Donat (2010, s. 21), “Tarih derslerinde öğretiliyor ki: göçebe topluluklar, tarımı öğrenerek yerleşik yaşama geçtiler” ifadesiyle Göbeklitepe’nin uygarlığın doğduğu yer olduğunu vurgulamaktadır. Ama Göbeklitepe ‘bütün öğretileri yalanlıyor’” ifadeleri ile tarımın ardından yerleşik hayata geçildiğine dair teorinin Göbeklitepe’nin keşfi ile kabul gören düşüncenin değişiklik gösterdiğine değinilmiştir.

Yine bu bağlamda bakıldığı zaman Uluç (2013, s. 23), Sabah gazetesinde “İnsanlık Tarihi Yeniden Yazılacak!..” başlıklı köşe yazısında insanlık tarihini değiştirecek bir keşif olarak değindiği Göbeklitepe’yi uygarlık tarihi teması altında alarak popülerleştirdiği görülmektedir.

“Göbeklitepe, İsa’dan 11 bin yıl önceye ait. Yani Cilalı Taş devrinden önce.. Yani insanlar daha hayvanları evcilleştirmeye başlamamışlar ve tarıma geçmemişler. Avlayarak ve toplayarak yaşıyorlar. İşte bu insanlar, bugüne dek tüm dünyada bulunan en büyük tapınağı inşa etmişler. Sonra etrafına yerleşmişler. Yani dünyada ilk yerleşim, tarıma geçişle değil. Tarım daha ortada yokken, önce bir tapınak yapıp, sonra etrafına barınaklarını inşa ederek, ilk köylerini oluşturmuşlar. Yani, bilinenler tepetaklak oluyor, Göbeklitepe ile...”

BirGün gazetesinde Duru “Her Şey Tanrılar Öyle İstedi Diye” başlıklı köşe yazısında uzunca bir süre yerleşik yaşama geçme sebebinin besin üretimi olarak bilindiğine ve yapılan arkeolojik çalışmalar neticesinde ilk üretim faaliyetlerinden önce sosyal etkiler ve aklın evrilmesiyle insanların kendi inanç sistemlerini yarattıkları görüşünü iddia etmektedir. Duru (2013, s. 16), uygarlık tarihi teması çerçevesinde değinmiştir.

“Bundan 18 yıl önce kazılmaya başlayan, şimdilerde çok moda olan Urfa yakınlarındaki Göbekli Tepe kazıları çoğu arkeoloğun fikrini değiştirecek türden inanılmaz buluntularla Neolitik Devrim’in hikayesinin yeniden yazılması gerektiğini gösteriyordu. İnsanlık tarihinin ilk devrimi Tarım Devrimi değil aksine Sembollerin Devrimi’ydi. Bir başka deyişle insanları yerleşik yaşam pratiklerine iten neden inançtan başkası değildi. Farklı avcı toplayıcı

gruplar yüzlerce kilometre uzaktan belli zamanlarında buraya gelip, inşası yüzlerce yıl sürecek olan tapınakları kolektif bir faaliyetle inşa ediyorlardı. Her tapınağın görkemli taş stelleri farklı avcı toplayıcı grupların ve her birinin yaban dünyalarını ifade eden kabartmalarıyla benziyordu. Bu pratiği yüzlerce yıl sürdürdüler, bir araya geldiler, kaynaştılar, bilgi ve teknoloji alışverişi yaptılar, çoğaldılar ve bölgedeki ilk Neolitik köyleri kurdular.”

Uygarlık Tarihi teması altında bakıldığında avcı-toplayıcı gruplardan ‘yerleşik hayat’a geçişte önemli yer edinmektedir. Neolitik Devrim, insanların avcı-toplayıcı hayattan tarıma ve yerleşik hayata geçtikleri süreç için kullanılan bir terim olmakla birlikte Göbeklitepe’nin keşfi ile sorgulanmaya başlanmıştır. Göbeklitepe’de arkeolojik çalışmalar neticesinde ortaya çıkarılan buluntular ile tarımdan önce ‘inanç’ mı ortaya çıktı sorularıyla beraber ‘inanca paralel olarak yerleşik hayata mı geçildi’ tartışmaları da gazete haberlerinde ve köşe yazılarında yerini almıştır. Bu açıdan bakıldığı zamanda haberlerde ve köşe yazılarında genel itibariyle tapınak merkezi çerçevesinde ele alınarak toplumsal ilişkiler ile üretim ilişkileri arasında bir bağ kurulmadan aksedilmiştir.

Hürriyet gazetesi “Bira Göbeğinin Kaynağı Göbeklitepe” başlıklı haberin çıkarılan buluntular üzerinden alkolün tarihi açısından yeni ipuçları sunuyor olduğu Washington Post gazetesinde yer alan haber üzerinden aktarıldığı görülmektedir. Uygarlık temasının ön plana çıkarılarak popülerleştirildiği görülmektedir (Hürriyet gazetesi, 2013, s. 5).

“Şanlıurfa’da bulunan Cilalı Taş Devri’nden kalma Göbeklitepe höyüğü, alkolün tarihi açısından da yeni ipuçları sunuyor. Göbeklitepe’de bulunan ve bira yapımında kullanıldığı düşünülen 11 bin 500 yıllık fiçılar üzerinde çalışmalarını sürdüren arkeologlar, biranın o dönemde toplumsal ilişkiler açısından büyük önem taşıdığını düşünüyor. Washington Post gazetesine konuşan arkeolog Lindy Crewe, tahıl işlemenin ilk olarak ekmek üretmek için mi yoksa bira üretmek için mi başladığının henüz kesin olarak anlaşılmadığına dikkat çekti.”

Arkeoloji bilimi açısından ören yerlerinde ortaya çıkarılan buluntular, buluntu grupları tarihleme ve ne amaçla kullanıldığına dair bilgi vermesi bakımından önemli bir unsur oluşturmaktadır. Göbeklitepe çıkarılan buluntular bakımından önemli bir yere sahip olmasıyla beraber 12 bin yıl önceki insanların yaşamını, yeteneklerini, sahip oldukları özelliklerini, toplumsal faaliyetlerini günümüzde anlamlandırmamızı sağlamaktadır. Medyanın ise bu çıkarılan eserler üzerinden yapmış olduğu haberlerde izler kitlenin var olan eserin öneminden haberdar olmasını sağlamaktadır. Göbeklitepe’de bulunan fiçılar içinde

bulunan kalıntılar ile bira yapımında kullanıldığı saptanmıştır. Bununla birlikte tahıl işlemenin ilk olarak ekmek üretmek için mi yoksa bira üretmek için mi başladığı sorularının ortaya çıktığı görünmektedir. Ayrıca ulusal basında Göbeklitepe'nin daha çok din olgusu çerçevesinde popülerleştirilirken ibadet ve din kavramının muğlak bırakıldığından bu buluntu itibarıyla de farklı yorum getirilmesi mümkün olmaktadır.

Sabah gazetesi 26.11.2013 tarihli "12 Bin Yıllık Tarih Daha 80 Yıl Kazılacak" başlığı ile 'Her şeyden önce orası vardı' denilen insanlık tarihinin yeniden yazılmasını sağlayacak bilgileri barındırmaktadır. Balcı'nın (2013, s.6), Göbeklitepe'nin tarihsel ve yapısal özelliklerine değinilerek uygarlığın doğuşu teması çerçevesinde yapısal özelliklerini ön plana getirerek popülerleştirdiği söylenebilir.

"(...) 2007'den itibaren Klaus Schmidt başkanlığında yürütülen 5 bin metrekarelik alanda yapılan çalışmalarda, 20 adet tapınma amaçlı alan keşfedilirken, bunlardan şimdiye kadar 6 tanesi gün yüzüne çıkarıldı. Göbeklitepe, Harran Ovası'na hakim konumuyla bugüne kadar çok az bölümü kazılmış olmasına rağmen avcı-toplayıcı yaşam biçiminden dini mekanların biçimlenmesi, tapınak mimarisinin ve sanatın doğuşu, tarım ve hayvancılığa geçiş sürecini anlamamıza katkılar sağlayan benzersiz bir tarih öncesi yerleşimi özelliği taşıyor."

Hürriyet gazetesi 29.07.2014 tarihli "Kozmik İşaret" başlıklı köşe yazısı ile Özkök (2014, s. 16), burada ilk olarak Göbeklitepe'de 1994 yılında Klaus Schmidt tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarına değinmiştir:

"(...) Yoksa 11 bin yıl toprağın altında kalan bütün ilahi işaretler bir anda gidebilirdi. İlk umut, 1990'ların sonlarına doğru geldi. Kazdıkları topraklarda birtakım daireler ortaya çıkmıştı. Bunlar iç içe dairelerdi. Sanki bir uzay tasarımı gibiydi. Sonra o taşlara ulaştılar. Birbirinin yanına dizilmiş taşlar. Dr. Schmidt İngiltere'deki ünlü Stonehenge taşlarını düşündü. Tuhaf bir iz üzerindeydi ve ilk defa tezlerinin doğru olabileceği duygusunu taşımaya başladı."

Göbeklitepe'de yakın dönemde bulunan diğer yerlere nazaran daha yoğun miktarda korunmuş halde buluntu ortaya çıkarılması açısından arkeoloji bilimi için büyük bir değer oluşturmaktadır. Devasa antropomorfik özellikte taş bloklar, bu blokların üzerinde çeşitli hayvan kabartmaları ve blokların çember oluşturacak şekilde özenle dizilmesi Göbeklitepe'nin anlamlandırılması hususunda önemli bir yere sahip olmaktadır. Dolayısıyla Göbeklitepe sahip olduğu yapısal özellikleri nedeniyle basın tarafından popülerleştirilmiştir.

Uygarlık tarihi temasının en önemli başlıklarından birini “Dinin Doğuşu” tartışması oluşturmaktadır. Buralarda Göbeklitepe’nin uygarlık tarihi açısından uzun zamanlar kabul gören anlayışı değiştirdiği sınıflı toplumun varlığından önce dinin ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Uygarlığın doğuşunu sınıflı topluma dayandıran Marksist kökenli yaklaşımın geçersizliği de öne çıkarılmaktadır. Konuya daha yakından bakıldığında dini bir tapınak olup olmadığı tartışmalıdır. Hal böyleyken medyada tamamen dini bir kalıntı olarak verilmesi geniş sosyo-kültürel bağlam içerisinde değerlendirilebilir. Pek çok popüler bilim yayınları ile iktidar ilişkisine bakıldığında bu alanda ideolojik bulgularla örtüşmektedir. Haberlerde genel itibariyle din olgusunun öne çıkarıldığı görülmektedir. Bu durum ise Türkiye’de hakim olan iktidar kodlarının Göbeklitepe’yi gündeme getirirken etkin olduğu söylenebilir. Din ve ibadet kavramları muğlak bırakılmış ne tür bir ibadet olduğu veya nasıl bir dinin varlığı konusuna değinilmediği görülmektedir. “Peygamberler Şehri” olarak anılan dini unsurlarıyla önem arz eden Şanlıurfa’nın, ‘dünyanın bilinen ilk tapınım merkezi’ olarak dünya tarihini yeniden sorgulatan Göbeklitepe’ye sahip olması ulusal basının “Dinin Doğuşu” olarak genel çerçevelerde verdiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla bilimin popülerleştirilmesi hususunda önemli yere sahip olan basının Göbeklitepe haberlerini ele alırken “Uygarlık Tarihi” teması altında iktidar kodları etkinken ticarileştirilmenin vermiş olduğu etkiyle de daha çok okutmak gayesi çerçevesinde haberlerde yapının özelliklerinden uzaklaştırılıp magazinleştirildiği görülmektedir.

Sabah gazetesi (2010, s. 19), “Göbeklitepe’de Kazı Durduruldu” başlıklı haberi ile dünyanın en eski tapınım merkezi olarak bilinen Göbeklitepe’de kazı alanında çalınan heykel konusunda Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından kazısının durdurulmasını magazin teması çerçevesinde popülerleştirdiği görülmektedir.

“Dünyanın en eski tapınım merkezi olarak kabul edilen Şanlıurfa yakınlarındaki Göbeklitepe’de yeni bulunan tarihi heykelin çalınmasının ardından olaya el koyan Kültür Bakanlığı, güvenlik sağlanıncaya kadar kazı çalışmalarını durdu. MÖ 12 bin yıl öncesine (Neolitik dönem) ait Göbeklitepe’den çalınan heykel, 40 santimetre boyunda, 25-30 kilogram ağırlığında, taştan yapılmış, üzerinde ayaklı hayvan figürü olan bir insan başı.”

Sabah gazetesi (2010, s. 20), “Göbeklitepe’ye Bakanlık El Attı” başlıklı haberde 12 bin yıllık heykelin çalınmasının ardından Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından durdurulmasını “Soyguna Kültür Bakanlığı El Koydu” ifadesiyle “Yarısı gün yüzüne çıkarılan ve diğer bir kısmı halen toprak içinde kalan heykelin üzerinde insan başlı hayvan motifi bulunuyor. Öte

yandan kazı güvenliğinin yeterince sağlanması ve çıkartılan eserlerin güvenliğinden sorumlu kişinin kazı başkanı olduğu da hatırlatılıyor.” diyerek magazin teması çerçevesinde ele almıştır. Bu bağlamda baktığımızda Cumhuriyet 28.09.2010 “Bulunduğu Gün Çalındı” başlıklı Özgen Acar’a (2010, s. 14) ait köşe yazısında dünyada büyük yankı uyandıran Göbeklitepe’de kazı alanında çalınan heykele, magazin ve uygarlık teması çerçevesinde değinilmiştir.

“Arkeologlar kazıda birkaç gün önce, 40-50 cm. yüksekliğinde bir insan başı ve üzerinde bir yırtıcı hayvan(kartal olabilir) bulunan 11 bin yıllık bir yapıta ulaştılar. Heykelin devamını bulmak ve bulunduğu ortamı algılamak için kazıyı ertesi güne bıraktılar. Ancak arkeologlar Pazar sabahı kazı alanına döndüklerinde başın gece çalındığını saptayınca durumu Şanlıurfa Valiliği’ne, jandarmaya, Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bildirdiler. Vali Naci Okutan, savcı ve jandarma olay yerinde inceleme yaptıktan sonra bazı işçiler gözaltına alındı. Olayın kazı alanında çalışan işçiler arasındaki husumetten kaynaklandığı ve orada çalışanlar aleyhine bir düzenleme olduğu sanılıyor. Jandarma, bölgede köylüler ve işçilerle bir alan taraması sürdürüyor. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü de “soruşturma sonuçlanıncaya değin kazının durdurulduğunu” bildirdi. Kazı alanında yapılan incelemede, başın çalınmasından sonra geride bıraktığı boşluktan bir gövdesinin olmadığını, bir benzerinin birkaç hafta önce bulunduğu ve Şanlıurfa Müzesi’ne kaldırıldığı öğrenildi. Göbeklitepe tapınağındaki heykellerin en önemli yanını o dönemde maden bilinmediği için bunların çakıltaşları ile yontularak yapılması oluşturuyor.”

Çalınan heykelin zaman geçmesine rağmen bulunamaması üzerine Sabah gazetesi (2011, s. 16), “Göbeklitepe’den Çalınan Heykel Sır Oldu” başlığı ile Göbeklitepe’yi gündeme getirmiştir.

“Geçtiğimiz yıl Göbeklitepe’den çalınan dokuz bin yıllık heykelin ABD’ye götürüldüğü iddia edildi. Şanlıurfa’da bulunan Neolitik Dönem’e ait dünyanın en eski tapınağı olarak bilinen Göbeklitepe’den kaybolan heykel, 10 ay geçmesine rağmen bulunamadı. (...) Bölgedeki köylüler, kazı ekibi ayrılmadan önce 15 kişilik ABD’li bir grubun geldiğini ve heykelin bu grup ayrıldıktan sonra kaybolduğunu ileri sürüyor.”

Hürriyet gazetesinde 21.02.2012 tarihli köşe yazısında “Çalınmış Bir Tarih İçin Bir Belediye Başkanının Çılgılığı” başlığı ile Çekirge (2012, s. 26), 2010 yılında kazı alanında çalınan heykeli yabancı arkeologların güvenlik konusunu önemsemeden çalışmalarına devam ettiğini vurgulayarak magazin teması çerçevesinde el almıştır.

“Göbeklitepe, insanlığın inanç tarihinde bir milattır. O yüzden peşini bırakmıyorum Yalnız Göbeklitepe mi? Anadolu’nun her yerinde insanlık tarihinin en önemli kazıları yapılıyor. Ama

özellikle yabancıların yürüttüğü bazı kazılar savsaklanıyor. Başiboş bırakılıyor. İnsanlık tarihinin en değerli kazısı için tek bir koruma önlemi bile yok. Ve işte; Değeri ölçülemeyen bir heykel daha gitti. Üstelik sadaka verir gibi 150 bin lira tazminat ödediler. Oysa orada; 11 bin 600 yıl önce madenler henüz kullanılmadığı için çakıl taşlarıyla yapılan heykeller, duvarlara kazınan hayvan figürleri bize nereden geldiğimizi fısıldıyor haykırıyor.”

Hürriyet gazetesinin (2011,s. 8), “Kanadalı Arkeolog Göbekten Sarsacak” başlığı ile verdiği haberde tarihsel gelişiminden bahsedilmesinin ardından Toronto Üniversitesinden arkeolog Ted Banning’ın Göbeklitepe hakkında sanılanın aksine dini bir tapınak olmadığını iddia etmesi üzerine haberleştirilmiştir. Ancak Göbeklitepe kullanım şekli üzerinde farklı teoriler bulunmakla beraber genel görüş dünyanın bilinen ilk tapınağı olduğu şeklindedir. Kazı çalışmaları sonucu elde edilen verilere göre ise herhangi bir yerleşim izine rastlanmadığı tapınak kompleksi özelliği gösterdiği saptanmıştır. Dolayısıyla Hürriyet gazetesinde yer alan haberin (2011, s. 8) magazin teması çerçevesinde ele alındığı görülmektedir.

“Kanada’daki Toronto Üniversitesi’nden arkeolog Ted Banning, daha önce yapılan kazılar sonucunda dünyanın bilinen ilk tapınağı olarak kabul edilmeye başlanan Göbeklitepe’deki yapının, aslında ev olarak yapılmış olabileceğini yazdı. Banning, Current Anthropology adlı dergide yayımlanan makalesinde, arazide taştan çekiç yapıldığını ve gıda işlendiğini kanıtlayan izler olduğuna dikkat çekerek, “bu kanıtların varlığı, bölgenin aslında, iskandan mahrum kalmadığını, tam tersine, ciddi bir nüfusu olduğunu gösteriyor” diye yazdı.”

Cumhuriyet gazetesi (2011, s. 16), “İnancın Gücü: Göbekli Tepe” başlığı altında haberde Hattuşaş sfenksinin geri getirilmesi üzerinden yapılan haberde Göbeklitepe’ye, “UNESCO dünya mirası listesine aday aday olan Göbekli Tepe’de bu yaz kazı yapılamıyor sebebi ise Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın, Hattuşaş Sfenksi’nin geri verilene kadar Alman kazılarına izin verilmemesi. Ama sfenksin geri verileceği üzerine anlaşma yapılması üzerine kazıyı eylül ayında yeniden başlaması bekleniyor” ifadeleriyle yer veriyor. Magazin teması çerçevesinde popülerleştirildiği görünmektedir.

Sonuç

Göbeklitepe, Şanlıurfa ilinin Örencik köyü yakınlarında yer almaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’e ait olan yapı 1994 yılında keşfedildikten sonra Klaus Schmidt tarafından arkeolojik çalışmalara başlanılmıştır. T biçimindeki büyük taşların; birer çember oluşturacak şekilde dizildiği ve dikilitaşların aralarına küçük taşlarla duvarlar örüldüğü görülen yapının ne amaçla ve kimler tarafından yapıldığı konusunda tartışmalar günümüzde

de devam etmektedir. Bu konu üzerine ise Tevrat'ta geçen kayıp şehir "Aden Bahçesi" olduğuna, yapısal özellikleri sebebiyle "Gözlemevi" olacağına, dikilitaşlarda resmedilen motiflerden yola çıkılarak "Şaman Ritüel Merkezi" olacağına ve yine yapısal özellikleri ve buluntulardan yola çıkılarak "Tapınak" olacağına dair tartışmalar ortaya atılmaktadır. Ayrıca 'dinin doğuşu' olarak nitelendirilen kompleks yapı popüler kültür ürünü olarak uluslararası basında yer aldıktan sonra ulusal basında da yaygınlık göstermeye başlamıştır. Bununla birlikte çeşitli teorilerin gündeme getirilmesiyle beraber Göbeklitepe bir popüler kültür ürünü haline getirilmiştir. Sonraki dönemlerde ise farklı konularla basında yerini almaya devam etmiştir.

Bu bağlamda çalışmanın konusunu Türk basınında farklı dünya görüşünü yansıttığının ve yayıncılık modelleri bakımında farklılık olduğu düşünülen Cumhuriyet, BirGün, Sabah, Hürriyet gazetelerinin 2010-2015 yılları arasında Göbeklitepe'yi nasıl popülerleştirdiği ve bu popülerleştirme sırasında hangi temaları kullandığını saptamak oluşturmaktadır. Çalışmada amaç olarak ise ulusal basında Göbeklitepe haberlerinin nasıl temsil edildiğini, bu sunuma hangi temaların eşlik ettiğini ve medya tarafından Göbeklitepe'ye hangi anlamların yüklendiğini saptamak düşüncesi yer almaktadır. Bunlarla birlikte Türkiye'de arkeolojinin popülerleştirilmesine yönelik çalışmalara katkı sağlanması da çalışmanın bir diğer amacıdır.

Çalışma için Hürriyet, Cumhuriyet, BirGün ve Sabah gazetelerinin seçilme nedenleri farklı dünya görüşünü yansıttığının ve yayıncılık modelleri bakımından farklı yayın politikalarına sahip olduğu düşünülmektedir. Ulusal basında önemli yere sahip olan bu gazetelerde 2010-2015 yıl aralıklarında Göbeklitepe haberlerinin ve köşe yazılarının yoğunluk kazandığı görünmüştür. İlgili yıllar aralığında yapılan inceleme sonucunda içerikler tematik olarak genel bağlamda "Uygarlık Tarihi" teması çerçevesinde ele alınmıştır. "Uygarlık Tarihi" teması çerçevesindeki haberlerin ise konu olarak "Dinin Doğuşu" ve "Neolitik Devrim" ile bağlantılı olarak ele alındığı görülmektedir.

Bu tema kapsamında da bakıldığında ilgili yıllarda Göbeklitepe haberlerinin ve köşe yazılarının ele alınırken okuyucuya sorgulama payı bırakılması ve herhangi merak uyandırılacak şekilde verilmesi konusunda yetersiz olduğu görülmektedir. Haberlerin ve köşe yazılarının etkin olan iktidar kodları çerçevesinde sunulurken aslolan durumlara değinilmeden içlerinin boşaltılarak ya da sansasyonel bir haber olarak kamuoyuna

sunulmuştur. Böylesi popüler bir arkeolojik keşfin basında bu şekilde bir tutum ile haberleştirilmesinin arkeolojinin popülerleşmesine katkı sağlayabileceği ve halkın arkeolojiye karşı farkındalık oluşması konusunda yardımcı olabileceğini söylemek mümkün değildir. Ayrıca arkeolojinin popülerleştirilmesi açısından bakıldığında arkeolojik bilgilerin haberlerden ziyade köşe yazılarında genel itibariyle verildiği görülmektedir. Haberlerin ve köşe yazılarının çoğunda arkeolojiyi öne çıkarmasından çok anıtsal mimarinin dinin doğduğu ya da uygarlığın başladığı yer olarak lanse edilmiş bilim açısından özellikleri ve bilgileri değinilmemiştir. Haberlerde arkeolojik bilgi, veri, açıklama veya kurama bilim insanları ile gerçekleştirilen röportajlar çerçevesinde kişilerin verdiği bilgiler dahilinde değinildiği görülmektedir. Göbeklitepe üzerine ortaya atılmış olan tartışmalara değinilmemiş, 'tapınak' olarak direkt kabul edilmiş ve sorgulanmamıştır. Sonuç olarak ilgili yıllar aralığındaki haberlerin ve köşe yazılarının sunulurken bilimselliğin statüko için kullanıldığı mevcut sistemin meşrulaştırılarak verildiği ve kişilere herhangi sorgulama payının bırakılmadığı görülmektedir.

Kaynakça

- Acar, Ö. (2010, 28 Eylül). *Bulunduğu Gün Çalındı*. Cumhuriyet Gazetesi, s. 14.
- Aköz, E. (2013, 13 Ocak). *Bak Şu Göbekli'nin Yaptığına*. Sabah Gazetesi, s. 6.
- Ardıç, E. (2013, 27 Kasım). *Tarih Yeniden Yazılıyor*. Sabah Gazetesi, s. 3.
- Balcı A. (2013, 26 Kasım). *12 Bin Yıl daha Kazılacak*. Sabah Gazetesi, s. 6.
- Başgelen, N. (2015, Temmuz-Ağustos). *Nevali Çoril/ Veba Vadisi'nden Göbekli Tepe'nin Dilek Ağacına: Klaus Schmidt*. Aktüel Arkeoloji Dergisi 46, 30-37.
- BirGün Gazetesi, (2010, 19 Mayıs). *Dünyanın ilk tapınağı Göbekli Tepe'de mi?* s. 16.
- BirGün Gazetesi, (2013, 7 Aralık). *Tarihi Yeniden Yazan: Göbekli Tepe*. s. 12.
- Bozbey, H. (2016, Temmuz). *Göbekli Tepe: Kim, Nerede, Ne Zaman, Nasıl ve Neden Yaptı?*. Bilim ve Gelecek Dergisi 149.
- Collins, A. (2017). *Göbekli Tepe ve Tanrıların Doğuşu*. çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Cumhuriyet Gazetesi, (2011, 8 Haziran). *İnancın Gücü: Göbekli Tepe*. s. 16.
- Çekirge, F. (2012, 21 Ocak). *Çalınmış Bir Tarih için Bir Belediye Başkanının Çıtlığı*. Hürriyet Gazetesi, s. 26.

- Dietrich O., Köksal-Schmidt Ç., Kürkcüoğlu C., Notroff J. ve Schmidt K. (2012, Mayıs-Haziran). *Göbekli Tepe İnsanoğlunun İlk Tapınağı, Dünyanın En Eski Anıtı*. Aktüel Arkeoloji Dergisi 27, 60-77.
- Donat, Y. (2010, 4 Ocak). *Göbekli Tepe*. Sabah Gazetesi, s. 21.
- Duru, G. (2014, 26 Temmuz). *Tanrının Doğuşu İnsanın Sonu*. BirGün Gazetesi, s.6.
- Duru, G. (2013, 6 Nisan). *Her şey Tanrılar Öyle İstedi Diye*. BirGün Gazetesi, s. 16.
- Etli, Ö. B. (2014, Ocak). *Dünya'nın ilk Gözlemevi: Göbeklitepe Tapınağı*. Popüler Bilim Dergisi 229, 26-35.
- Göler, M. E. (2016). *Anadolu'nun ilk Tapınağı: Göbekli Tepe*. Yüksek Lisans Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- Hürriyet Gazetesi, (2013, 9 Ocak). *Bira Göbeğinin Kaynağı Göbeklitepe*. s. 5.
- Hürriyet Gazetesi, (2011, 9 Ekim). *Kanadalı Arkeolog Göbekten Sarsacak*. s. 8.
- Kurt, A. O. ve Göler, M. E. (2017, Aralık). *Anadolu'da İlk Tapınak: Göbekli Tepe*. Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 2, 1107-1138.
- Luckert, K. W. (2019). *Göbekli Tepe*. çev. Leyla Tonguç Basmacı, İstanbul, Alfa Yayınları.
- Mancı, A. R. (2021). *Antik Yerleşimlerin Somut Olmayan Kültürel Miras Açısından Değerlendirilmesi: Göbeklitepe Örneği*. Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi, 4(2), 274-285.
- Ötümlü, A. (2006). *Tarihten Günümüze Kadar Bereketli Hilal'de Sosyo-Ekonomik Yapı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Özdoğan, M. (2015, Temmuz-Ağustos). *Göbekli Tepe'yi Anlamak*. Aktüel Arkeoloji Dergisi 46, 38-51.
- Özkök, E. (2014, 29 Temmuz). *Kozmik İşaret*. Hürriyet Gazetesi, s.16.
- Özkök, E. (2014, 30 Temmuz). *İnancın Kara Deliği*. Hürriyet Gazetesi, s. 14.
- Öztürk E, (2013, 21 Kasım). *Göbeklitepe'de 6 Tapınak Daha..* Sabah Gazetesi, s. 2.
- Sabah Gazetesi, (2010, 29 Eylül). *Göbeklitepe'ye Bakanlık El Attı*. s. 20.
- Sabah Gazetesi, (2010, 30 Eylül). *Göbeklitepe'de Kazı Durduruldu*. s. 19.
- Sabah Gazetesi, (2011, 16 Temmuz). *Göbeklitepe'den Çalınan Heykel Sır Oldu*. s. 16.
- Schmidt, K. (2007). *Göbekli Tepe En eski Tapınağı Yapanlar*. Trc. Rüstem Aslan. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

- Sümer, G. (2007). Anadolu'da Neolitik Dönemde Tanrı ve Tanrıça. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi.
- Toprak, B. (2016, Mayıs). Dinler Tarihi Perspektifinden Klaus Schmidt ve Göbekli Tepe. V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi- Bildiriler Kitabı III, 201-209.
- Toprak, B. (2019). Din Arkeolojisinin İmkânı ve Göbeklitepe. Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Uluç, H. (2013, 12 Aralık). *İnsanlık Tarihi Yeniden Yazılacak!..* Sabah Gazetesi, s. 23.
- Yağmurlu, A. (2020, Nisan). *Dünya Mirası ve Kamu Diplomasisi: Göbekli Tepe Örneği*. Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi 49, 46-64.
- Yılmaz, M.Y. (2011, 15 Temmuz). *Din Ne Zaman Nerede Doğdu?*. Hürriyet Gazetesi, s. 19.
- Yılmaz, S. (2019). Antik Çağ (Yunan, Roma) Tapınak Mimarisinde Çok Renklilik. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.

Bu makale intihal tespit yazılımlarıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by plagiarism detection softwares. No plagiarism detected.

Bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules stated in the "Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive" were followed.

ÇALIŞMANIN ETİK İZİN BELGELERİ

Söz konusu bu çalışmada etik kurul kararı gerektiren klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerinde bir çalışma olmadığından dolayı etik kurul onayı aranmamıştır.